

Момунбаева Н.С.

**КЫРГЫЗ ЖАНА ТАЖИК ЭЛДЕРИНИН
КИЙИМДЕРИНДЕГИ ЖАЛПЫЛЫКТАР XIX-XX КЫЛЫМДАРДА
(аял баш кийимдеринин мисалында)**

Момунбаева Н.С.

**ПАРАЛЛЕЛИ ТРАДИЦИОННЫХ ОДЕЖД
НАРОДОВ КЫРГЫЗ И ТАДЖИК В XIX-XX ВЕКАХ
(на примере головных уборов женщин)**

N.S. Momunbaeva

**PARALLELS OF TRADITIONAL CLOTHERS
OF KYRGYZ AND TAJIK NATIONS XIX-XX CENTURIES
(on the example of womens headdress)**

УДК: 391.2

Элдердин бири-бирине коңшу жашашынан да кийимдердин жалпы окшоштуктары келип чыккан. Орто Азия элдеринин ичинен коңшулаш жашаган кыргыз, казак, өзбек, тажиктердин кийим-кечелеринде көптөгөн мезгилдер бою элдердин ортосунда жүрүп келген маданий байланыштарды байкоого болот. Кыргыздардын ичинде түштүк аймагында жашагандарынын кийимдерине түздөн-түз өзбек, тажик элдеринин тийгизген таасири көрүнүп турат. Ал эми түндүк аймагында жашагандарында ал элдердин таасири аз болгондуктан кыргыз-казак кийимдериндеги жалпылыктар орун алган. Кыргыздардын түштүк аймагы Фергана өрөөнүндө көптөгөн мезгилдер бою тажик элдери менен коңшу жашап, дайыма соода-сатык, карым-катнаштарды жүргүзүп келишкен. Ушундан улам алардын айрым кийимдерине өзгөрүүлөр кирип, чарбасына ылайык жалпылыктар келип чыккан. Негизинен мындай аймактык өзгөчөлүктөрдү кийимдерге колдонулган сайма кооздуктардан, керектелген кездемелерден көрүүгө болот.

Негизги сөздөр: кийим, жоолук, жалпылыктар, өзгөчөлүктөр, таасирлер, сайма, кооздук.

У народов, обитавших Среднюю Азию – кыргызов, казахов, узбеков и таджиков можно проследить общие черты народных костюмов. У народов живущих по соседству в одной долине бытуют некоторые виды одежды характерных только этому региону. Также заметно влияние этнокультурных связей с этими народами. В традиционной одежде кыргызов, живущих в южном регионе есть прямое влияние народов узбек и таджик, а у северных кыргызов, живших по соседству с казахами встречаются многие параллели в одежде с этим народом. В Ферганской долине кыргызы, которые жили по соседству с таджиками постоянно вели торгово-экономические и культурные связи, поэтому у них появились схожие виды одежды. В основном региональные особенности и параллели можно увидеть в тканях и вышивках.

Ключевые слова: одежда, платок, параллели, особенности, влияния, вышивка, украшение.

The southern Kyrgyz used to live in the Fergana valley with Uzbeks and tajiks. The conducted constantly and cultural ties. So they had similar types of clothers. Basically regional features can be seen in the fabric and embroideries. The peoples inhabiting Central Asia Kyrgyz, Kazak, Uzbek and

Tajiks can follow the common features of folk costumes. Among the peoples living in the same valley in the same valley, there are some types of clothes that are characteristic only in this region. Because, they led many centuries of ethno-cultural ties with these peoples. In the traditional clothing of Kyrgyz among the people living in the southern region can be observed the direct influence of the peoples of Uzbek and Tajik. Northern Kyrgyz did not have such influence, but there are parallels in the similarity of Kazak clothes.

Key words: clothes, shaw, parallels, features, influences, embroidery, decorating.

Биздин талдоолорубуз аял баш кийимдерине арналып алардын ичинен жоолуктарга токтолдук. Алар жасалышына жараша ар кандай аталышта айтылган. Дүрия жоолугу кыргыздардын арасынан түштүк аймагында гана колдонулуп кеңири таралган. Себеби, бул аймакта тажик элинин маданияты өз таасирин тийгизген. Анын жасалышы башкалардан айырмаланып, өтө чоң көлөмдө болгон. Ал жука ак сурп, ыстамбул, шайы кездемелеринен бирдей төрт бурчтук формасында даярдалган [1].

К.И. Антипинанын эмгегинде жоолуктун түштүк аймагында кеңири таралып, коңшу элдердин кооздук үлгүлөрү пайдаланылгандыгы белгиленет [2]. Аны келиндер, орто жаштагы аялдар, улгайган байбичелер салынышкан. Этнографиялык талаа маалыматтарын топтоп жүргөнүбүздө Баткен облусу, Лейлек району, Маңгыт айылында жашаган 69 жаштагы Тажибаева Үлпаттын үйүндө сакталганын кездештирдик. Ал өзүнүн энесинен бир топ жыл мурун таберик катарында калгандыгын билдирди. Керектелген кездемесин өлчөгөндө төрт тарабы тең 1 метр, 20 сантиметрди түзөт. Жоолуктун кооздуктарында тажик элдеринде кеңири колдонгон саймалар басымдуулук кылат. Саймасы ачык, көлөмдүү жана жыш. Ушундай окшош жасалыштагысын Тажик Республикасы, Мургап району, Аличор айылынан жолуктурдук. Көптөгөн жылдар бою сакталып келе жаткандыктан кездемеси эскирип калган. Бирок андагы түшүрүлгөн сайма кооздуктарынын жиби табигый түрдө алынгандыктан өз ыраңын жоготкон эмес. Жаса-

лышы бирдей болгону менен саймалап кооздо жагында өзгөчөлүктөр бар. Баш кийимди ар бир аял өздөрүнө ылайык жасагандыктан кооздолушу ар түрдүү болгон.

Биздин баамдоолорубузга караганда дүрияны XIX-XX кылымдын аягында колдонушуп кийинки мезгилдерде пайдалануудан чыгып калгандай. Баш кийимдин сакталганы азыркы учурда түштүк аймагынын алыскы айылдарында жашаган кыргыздарда, ошондой эле Тажикстандын Мургап, Жергетал аймагында арбын кездешет. Бишкек, Ош шаарындагы тарых музейлеринин казынасында абдан кооздолуп жасалгандары сакталып келет. Алардын айрымдарын Тажикстандан алып келсе, кээ бирлерин Кыргызстандын түштүгүнөн чогулткан.

Дүрия жоолугу түстүү жибек жиптеринен саймаланып, алардын айкалышы өзүнчө бир көркөмдүктү жаратат. Көчөттөрдүн көркөм берилишинен ошол мезгилдеги уздар сайма өнөрүн мыкты чеберчиликте өздөштүргөндүгүн көрүүгө болот. Саймаларды баамдаганда жалпысынан өсүмдүктөр мүнөзү басымдуулук кылат. Айрыкча Фергана өрөөнүнүн климаттык шартына ылайык өскөн мөмө берүүчү майда бадал түрүндөгү бадам, мисте, анардын гүлдөрү, жалбырактары, мөмөсү түшүрүлгөн. Мындай көркөм кооздуктардын берилиши менен дүрия жоолугу ушул аймактарда гана басымдуулук кылган. Анын саймасына керектелүүчү жиптер табигый түрдө алынган, ыраңын жоготпогон кызыл, сары, жашыл түстө болгон. Бул үч түс көркөмдүктү жаратууда өзгөчө айкалыштарга ээ. Саймалардан сырткары, күмүштөн жалпак, тегерек жасалган кооздук, маржан шуру, майда күмүш тыйынчалар менен кооздолот. Этек бөлүгү шарттуу түрдө торчолор менен аяктап, ошону менен бирге жоолукка көркөмдүк жагын камсыз кылган. Бир канча түрдөгү дүриянын жасалышына байкоо жүргүзгөнүбүздө, этегиндеги торчолор көпчүлүк түрдө көк түстү алып жүргөн. Бул түстүн басымдуу таралышы тажик элдерине мүнөздүү. Кээ бир жоолуктагы торчонун жиптери маржан шурулар менен жыш өткөрүлүп чыккан. Анын кыйгач бурчтук түрүндө жасалышы жоолукка көркөмдүктү берип баасын жогорулаткан. Андан кийин түйүлгөн түйүндүктөрүнө тоголок түрдө жасалган баргектер катар тагылат. Алар адаттагыдай күмүш тыйындардан даярдалат. Айрымдарында чөң көлөмдө тегеректелип, жалпак түрүндө жасалган күмүш кооздук, сайманын жогорку ак кездемесине бекилет. Кооздуктун бетиндеги түшүрүлгөн сүрөт майда гүлдү жана жалбыракты элестетет. Ушул түрдөгү кооздук жоолукта сейрээк кездешип, бирден үч даанага чейин болгон.

Жоолуктун көлөмдүү даярдалышына жараша жаш өзгөчөлүктөрү билинген. Кездеменин узундугун алууда бычмачылар сөөм, укум, карыш, билек, кулач менен эсептеген. Дүриянын кооздолуп жасалышынан аялдын социалдык абалы байкалган. Жаш курактагылары жоолукту салынганда чекесин жаап тургандай кылып, эки учун моюнуна бир катар ороп, артынан

байлап далысына түшүрүп койгон. Улгайган байбичелер элечектин сыртынан бош түрүндө жаап жүрүшкөн.

Кыргыз жана тажик элдеринде майрамдык баш кийим болгон бөртмө жоолук чоң белгилүүлүк менен тараган. Тажик элинде румоли шохи деп айтылат. Ал кездемеден бычылып тигилбестен, жибек жибинен түймө түрүндө даярдалат. Бул түрдөгүсү Кыргызстандын Баткен аймагында, ошондой эле Тажикстандын Мургап районунда арбын сакталган. Маалыматтарга караганда жоолук соода сатыктан алынып коңшу жашаган өзбек, тажик элдеринде кеңири колдонулган. Анын жасалышы бир түстөгү ак жибек жиптеринен болгон. Биздин иликтөөбүзгө караганда бул баш кийим негизинен Кашгардан келип турган. Мурдагы мезгилдерде кымбат баалуу кийимдерди соодагерлерден сатып алышкан.

Кыргыздарда бөртмө жоолугу сый кийим, кийит катарында жана сеп алганда же калың бергенде керектелген. Көптөгөн убакыттар бою сакталып колдон-колго берилсе да жоолуктун сапаты кеткен эмес. Жасалышы дүриянын формасындай болгон. Жиптери жалбыракча, толкун түрүндө түшкөн. Ар бир жагынын узундугу 1 метр 30с м. Анын жээктери 15-20 см узундуктагы чачылар менен аяктайт. Ак түстө даярдалышы соода-сатыкта чоң маниге ээ. Анткени бул түс дайыма жакшылыктарына, тойлорго колдонулган. Ошондой эле соодагерлер кандай түстөгү кийим кечелер жакшы баада өтөөрүн мыкты билишкен. Мындай баш кийим Орто Азия элдерине кеңири таралышта болгон. Түсүнө жараша ак, аппак, апакай, чылгый ак, агыш, боз деп баш кийим менен байланышып бир аталышты берген. Мисалы: ак бөртмө, боз бөртмө, агыш бөртмө ж.б. Кооздуктары жок болсо дагы жибек жиптеринен даярдалышы анын наркын жогору көтөргөн. Ар бир үй-бүлө кийит катарында керектелет деп, алдын ала соодагерлерден сатып алышкан. Мындай баалуу жоолукту ошол кездеги соодагерлер күмүш кой туяктарга сатышкан [3].

Бөртмө жоолугунан сырткары ак жоолук чоң белгилүүлүк менен тараган. Алар ак койдун жүнүнөн, эчкинин тыбытынан ийрилип, сокмо дүкөндөрдө даярдалган кездемелерден жасалат. Жылуу мезгилге кебезден токулгандарын пайдаланып, бышык келип, күн тийгенден сактап турган. Жөнөкөй ак жоолуктарды наристе кезинен тартып кулагы, көкүрөгү жылуу жүрүшү үчүн колдонушкан.

Кээ бир жоолуктардын жээктери чачыланып, майда ачык түстөгү мончоктор өткөрүлөт. Мындай кооздоо ыкмасы өзбек, тажик элдеринде басымдуулук кылган. Ал эми кыргыздардын түштүк аймагында коңшу элдердин тийгизген таасиринде пайда болгон. Негизинен тажик элдеринин баш кийим үлгүлөрүнүн дээрлик бардык түрү мончоктолуп, кооздолуп, саймаланып, ар түркүн түстө даярдалгандыгын Г.М. Майтдинова өз эмгегинде белгилеп кеткен [4].

Жоолуктун аткарган кызматы аялдар үчүн маанилүү. Салынганда тең экиге бүктөлүп, үч бурчтук

формасында, ортосу аялдын төбөсүн, маңдайын жаап турган. Мурдагы убакта аялдар баш кийимсиз жүргөн эмес. Айрыкча кыргыз аялдары дайыма элечек кийишкен. Ал эми жоолуктарды пайдалануу жана алардын жалпы түрдө басымдуулук кылышы, колхоз-совхоздор уюшулуп баштаганда күч алган. Себеби, жер иштетүү маалында талаа-түздө иштешине ыңгайлуу. Ушул мезгилден тартып бир байлам жоолуктар чыгарыла баштаган. Ошондой эле эркектер көйнөктүн, чапандын сыртынан бел боо катары курчанышкан.

Жогоруда айтылган жоолуктар мурдагы мезгилде кыргыз жана тажик элдеринде баалуу баш кийим катарында колдонулуп, салттуу кийимдеринин бир бөлүгүн түзгөн. Талаа-этнографиялык маалыматтар-

га таянып кыргыз, тажик элдеринин кийимдериндеги жалпылыктар алардын ортосундагы соода-сатык, маданий байланыштардан жана бирдей чарбачылык жүргүзүшкөндүгүнөн келип чыккан деп негиздүү айтууга болот.

Адабияттар:

1. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. - Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР, 1962. - С. 288.
2. Автордун талаа маалыматтары. Баткен облусу, 2006.
3. Автордун талаа маалыматтары. Тажик Республикасы, Мургап району, 2013.
4. Майтдинова Г.М. История таджикского костюма. Т.1. - Душанбе, 2003. - 279 с.

Рецензент: д.и.н., профессор Асанканов А.А.
